

26.10.2018

Nr 10. Od antysemityzmu do „Tęsknie za Tobą, Żydzie”

Wolność sumienia i wyznania ma charakter prawa podmiotowego, czyli przysługuje każdej osobie ludzkiej niezależnie od jej obywatelstwa, miejsca zamieszkania, pobytu, płci, rasy, wykształcenia i wieku, aczkolwiek co do tego ostatniego w praktyce pojawiają się wątpliwości. W niektórych systemach prawnych, także europejskich, wolność sumienia i wyznania łączona bywa z obywatelstwem, co wydaje się sprzeczne z pojmowaniem jej jako atrybutu przysługującego człowiekowi, a nie obywatelowi.¹

Wątpliwości co do przestrzegania prawa do wolności sumienia i wyznania niezależnie od wieku człowieka podnoszone są najczęściej przez nastolatków, którzy wychowani w rodzinach o silnej, by nie powiedzieć despotycznej tradycji kulturowej czy religijnej, próbują wyznaczyć własne ścieżki. Ale wolność sumienia i wyznania ograniczana była i jest również przez politykę państwa czy szersze grupy społeczne. W Internecie odnajdziemy dużo informacji o współczesnych organizacjach mających na celu przestrzeganie prawa osób wyznających tę samą religię do rejestracji swojego związku wyznaniowego. Okazuje się, że i współcześnie – grupy wyznaniowe nie są traktowane przez prawo jednakowo.

Najbardziej znanym przykładem ograniczania wolności wyznania jest antysemityzm. To bolesna lekcja, z której wciąż nie wszyscy wyciągnęli wnioski, i wciąż spotykamy się z aktami nietolerancji, mowy nienawiści prowadzącymi do podziałów i poniżania.

M. Lipa w artykule „Antysemityzm w Polsce w okresie międzywojennym” wskazuje, że główne podłoże antysemityzmu tkwi w manipulacji politycznej oraz w postawie polskich nacjonalistycznych publicystów

Jak zauważa, w okresie odradzania się niepodległego państwa polskiego i, towarzyszącej temu, walki o byt polityczny, społeczeństwo ulegało wpływom ksenofobicznej propagandy rodzimych działaczy politycznych.

Antysemityzm był w Polsce obecny od wieków – zwłaszcza wśród niższych warstw społecznych, a wyrastał na przekonaniu, że zajmujący się handlem Żydzi dorabiają się na krzywdzie polskiego chłopca. Jednak okresie największych niepokojów dawał o sobie znać w sposób niezwykle brutalny. Lansowane przez narodowców antyżydowskie hasła, propagujące odebranie praw obywatelskich Żydom i ograniczenie ich działalności gospodarczej trafiały na podatny grunt. M. Lipa wskazuje, że na wizerunek Żyda jako obcego, nałożyły się z czasem bardziej obiektywne czynniki, takie jak ekonomiczna konkurencja polsko-żydowska. Polacy niechętnie przyjmowali asymilację Żydów, a nawet traktowali ją jako zagrożenie.

¹ J. Sobczak, M. Gołda –Sobczak, Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka,

Paradoksalnie – o wiele łatwiej było zaakceptować tradycyjnego Żyda, który wyróżniał się swoim wyglądem oraz zachowaniem, niż Żyda-Polaka, wyglądającego tak samo jak inni Polacy.

Przykładem dyskryminacji były takie zjawiska, jak getto ławkowe, czy wywieszki typu „sklep chrześcijański”.²

W latach 1918-1921 przez kraj przetoczyła się fala pogromów, z których najkrwawszy miał miejsce we Lwowie. Podjudzone społeczeństwo dążyło do naprawy krzywd ekonomicznych (najczęściej poprzez rabunek sklepów), a także moralnych – Żydów oskarżano o komunizm i sprzyjanie bolszewikom. Przekonanie o tym, że każdy Żyd to krypto-bolszewik dało o sobie znać podczas wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r., gdy modlącego się na balkonie w Płocku rabina oskarżono o dawanie znaków siłom wroga i po przeprowadzeniu doraźnego sądu- rozstrzelano. Ponadto, duchowieństwo polskie (najczęściej niższego szczebla) częstokroć oskarżało Żydów o mordowanie chrześcijańskich dzieci i zbieranie ich krwi na macę, co również bywało przyczyną antyżydowskich ataków.

W początkowych latach po I wojnie światowej w atakach na Żydów celowała Narodowa Demokracja – z Romanem Dmowskim na czele. Apogeum ataków w okresie międzywojennym na ludność żydowską nastąpiło po wyborze na stanowisko Prezydenta RP – popieranego przez lewicę – Gabriela Narutowicza. Fakt, iż przy wsparciu przedstawicieli mniejszości narodowych pokonał on kandydata narodowców – Maurycego Zamojskiego –, został wykorzystany do ataku przeciw mniejszościom, głównie Żydom.

Sytuacja uspokoiła się znacząco dopiero po zamachu stanu, dokonanym przez Józefa Piłsudskiego – polityka, który nie wykorzystywał antysemityzmu do budowania swej politycznej pozycji. Do tego celu wystarczała mu jego charyzma. Fala ataków na społeczność żydowską nieco więc opadła, a nowe władze poszły na pewne ustępstwa wobec mniejszości narodowych. Dzięki temu mogło rozwijać się szkolnictwo z jidysz lub hebrajskim jako językami wykładowymi, powstawały uczelnie religijne – jesziwy, w tym najbardziej znana w miasteczku Mir na Wileńszczyźnie, a także słynna jesziwa w Lublinie.

Okres przejścia od demokracji do prawicowych rządów autorytarnych, charakteryzował się eliminowaniem Żydów z polskiej przestrzeni gospodarczej, szkolnictwa oraz administracji, co w efekcie skutkowało coraz większym bezrobociem wśród tejże społeczności. Kwestia żydowska stała się wówczas integralną częścią walki politycznej, a nazistowska ideologia, która przekształciła się w politykę państwa niemieckiego wraz z dojściem do władzy Hitlera, nie pozostawała bez wpływu na młodych polskich nacjonalistów. To właśnie ci ludzie odłączyli się z czasem od pragmatycznie antysemitckiego Romana Dmowskiego i w 1934 r.

² https://pl.wikipedia.org/wiki/Getto_%C5%82awkowe

powołał do życia jawnie antysemitki Obóz Narodowo-Radykalny, który – mimo, iż został
Projekt "Kompetentne organizacje obywatelskie budują III sektor" współfinansowany ze Środków Narodowego
Narodowy zdelegalizowany – cieszył się pewnym poparciem społeczeństwa
Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, Program FIO.

Nieprzychylny stosunek do Żydów wspierali swym autorytetem również niektórzy księża katoliccy, choć należy wspomnieć o tym, iż w środowisku tym byli też ludzie potępiający antysemitizm, lecz ich głos był mniej słyszalny.

Rok 1935 przyniósł śmierć Józefa Piłsudskiego, przywódcy obozu sanacyjnego. Rządzące elity straciły tym samym swego lidera i aby odnaleźć się w nowej sytuacji musiały na nowo zaskarbić sobie poparcie społeczne. Zagrano więc na ksenofobicznej nucie, zyskując też poparcie części narodowców, co pozwoliło niektórym działaczom na utworzenie w 1937 r. Obozu Zjednoczenia Narodowego. Spoiwem okazał się w tym przypadku antysemitizm, który ujawnił się w samym funkcjonowaniu organizacji, do której Żydzi nie mieli prawa wstępu. Tego samego roku ograniczono też dostęp młodzieży żydowskiej do kontynuowania edukacji na uczelniach wyższych, co zaowocowało spadkiem liczby studentów żydowskich z ok. 25 % wszystkich studentów w roku akademickim 1921/1922 do jedynie 8 % w roku akademickim 1938/1939.

Walka przeciw ludności żydowskiej przybierała w latach 1935-1939 zróżnicowane formy – począwszy od działań legislacyjnych, takich jak zakaz rytualnego uboju, na brutalnych atakach skończywszy. Największe zdarzenia miały miejsce w Grodnie, Przytyku, Mińsku Mazowieckim oraz Brześciu. Skutkiem tychże działań, oprócz wyraźnego zubożenia ludności żydowskiej, były również takie zjawiska, jak emigracja, a także rozwój żydowskich ruchów politycznych oraz – co chyba najbardziej ponure – negatywne skutki psychologiczne, objawiające się w apatii i desperacji, których tragicznym przejawem był wzrost liczby samobójstw wśród polskich Żydów.

Kolejne represje wymierzone w mniejszość żydowską w Polsce zaowocowały masowymi wyjazdami Żydów do Palestyny, czemu zresztą sprzyjały polskie władze. Jednak w 1936 r. Brytyjczycy zamknęli dla uchodźców granice swego obszaru mandatowego, gdzie odtąd można było się dostać już głównie nielegalnie. Wielu polskim Żydom nie udało się ta sztuka i zmuszeni zostali do powrotu, jednak polskie władze robiły wiele, aby im w tym przeszkodzić. Podobnie postępowano względem osób mieszkających za granicą (głównie w Niemczech), pragnących przedostać się do nieco spokojniejszej od reszty Europy Polski. Najgłośniejsza tego typu akcja miała miejsce w październiku 1938 r., kiedy oddziały niemieckie podczas jednej nocy odstawiły na granicę z Polską od 17 do 20 tysięcy Żydów posiadających polskie obywatelstwo. Rząd w Warszawie odmówił ich przyjęcia, wydalając jednocześnie z kraju Żydów posiadających obywatelstwo niemieckie.

Prym w krzewieniu postaw antyżydowskich wiedli polscy nacjonalistyczni publicyści, obawiający się tego, iż asymilacja inteligencji żydowskiej będzie dla polskiej kultury bardzo niekorzystna. Bali się oni tego, iż Polacy zaczną nieświadomie przejmować żydowski

pierwiastek kulturowy. Nierzadko wtórowali im polscy księża katolicy, a także zakonnice, przekazujące dzieciom niekorzystny obraz Żydów, których wiara stanowiła konkurencję dla

obowiązującej powszechnie religii. Dlatego też podtrzymywali oni pogląd o spisku żydowskim wymierzonym w polską kulturę i tożsamość narodową. Zastanawiano się na przykład, jak można być Polakiem bez przyjęcia chrztu, choć nawet w sytuacji przechodzenia Żydów na chrześcijaństwo – wątpiono w bezinteresowność tego typu decyzji. Skutkiem tego typu przekonań było niechętnie udzielanie chrztu Żydom.

Szalejący w Europie antysemityzm, czego najdobitniejszym przykładem były nazistowskie Niemcy, nie ominął naszego kraju, a społeczeństwo – poszukujące najprostszycch recept na biedę i niepowodzenia – łatwo wpadało w sidła antysemickiej propagandy polskich działaczy politycznych i niektórych przedstawicieli Kościoła. Wolne od niej były tylko niektóre środowiska lewicowe, lecz okazały się one nazbyt słabe, aby wpłynąć na zmniejszenie się skali antysemickiej propagandy.³

Działanie niemieckiej, nazistowskiej partii z Hitlerem na czele doprowadziły do II wojna światowa i Holocaust, którego ofiarami padły miliony Żydów, wskazują jasno dokąd prowadzi mowa nienawiści, poniżanie, ograniczanie wolności obywatelskich.

Pod koniec II wojny światowej w listopadzie 1944 r. utworzony został powołany Centralny Komitet Żydów Polskich. Celem jego było reprezentowanie Żydów wobec władz państwowych oraz zorganizowania opieki i pomocy Żydom, którzy przetrwali Holocaust.

Po oswobodzeniu ziem polskich Komitet przeniósł się do Łodzi, gdzie pozostał do około połowy lat 50. XX wieku, która w tym czasie stała się centrum żydowskiej ludności rozproszonej po Polsce a ocalałej z zagłady.

Komitet utworzył również Komisję Historyczną, a jej głównymi zadaniami było zbieranie relacji ocalałych z Zagłady, również w celu pomocy w ściganiu zbrodniarzy nazistowskich. W maju 1947 Komisję przekształcono w Żydowski Instytut Historyczny.

Od roku 1946 większość (80%) środków finansowych CKŻP pochodziła z dotacji American Jewish Joint Distribution Committee. Komitet koordynował repatriację, osadnictwo i pomoc dla repatriantów. Od maja 1946 r. działał Wydział Szkolny. W roku szkolnym 1946/1947 CKŻP zdołał pod własnymi auspicjami zorganizować 28 placówek szkolnych, a w roku następnym 33 (z ok. 3000 uczniów). W szkołach CKŻP program zbliżony był do szkół publicznych. Uczono dodatkowo języka i literatury jidysz, języka hebrajskiego oraz historii Żydów. W programie nie było lekcji religii, zaś sobota była dniem wolnym. Działało również 11 sierocińców i 60 domów starców.

³ M. Lipa, Antysemityzm w Polsce w okresie międzywojennym, 2009,

http://www.mojeopinie.pl/antysemityzm_w_polsce_w_okresie_miedzywojennym,3,1259521275

W 1945 roku utworzono Centralną Bibliotekę Żydowską. Od sierpnia 1946 działał również Wydział Ziomkostw.

W czerwcu 1946 ustalono skład kierownictwa CKŻP według klucza partyjnego, na zasadach kompromisu między zalegalizowanymi stronnictwami żydowskimi. W latach 1945–1950 CKŻP wydawał dziennik *Dos Naje Lebn*, zaś od 1947 – miesięcznik młodzieżowy *Ojfgang*. W latach 1946–1947 działało również wydawnictwo książkowe pod nazwą *Dos Naje Lebn* (później *Undzer Lebn*).

Wydział Kultury i Sztuki roztaczał opiekę nad niewielkim środowiskiem malarzy i rzeźbiarzy, którzy przetrwali wojnę. Komitet udzielał wsparcia finansowego i organizacyjnego reaktywowanemu po wojnie Żydowskiemu Towarzystwu Krzewienia Sztuk Pięknych, a od listopada 1947 – założonemu przez członków PPR Żydowskiemu Towarzystwu Kultury i Sztuki, prowadzącemu m.in. domy kultury, świetlice i biblioteki oraz sprawującemu kuratelę nad zespołami artystycznymi. Wsparcie finansowe uzyskał również zespół filmowy *Kinor*.

W miarę umacniania się systemu komunistycznego w Polsce, frakcja żydowska PPR sukcesywnie przejmowała wpływy w CKŻP. W 1948 roku znacjonalizowano 22 z 32 szkół CKŻP, a program pozostałych ujednociono ze szkołami państwowymi. W następnym roku wszystkie szkoły włączono do narodowego systemu szkolnictwa. W 1949 roku funkcję przewodniczącego CKŻP przejął przedstawiciel zespołu PZPR przy CKŻP, Hersz Smolar.

Jednym z ostatnich akordów likwidacji pluralizmu żydowskiego życia instytucjonalnego przez władze państwowe było scalenie w 1950 roku CKŻP z Towarzystwem Kultury Żydowskiej w Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce o linii politycznej całkowicie zgodnej z wykładnią państwową.⁴

Obecnie związek gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce:

- 1222 wiernych
- Związek wyznaniowy o strukturze federacji gmin żydowskich.
- Celem związku jest przede wszystkim organizowanie żydowskiego życia religijnego jak i spleconego na terenie Polski.
- Największa z gmin znajduje się w Warszawie (ponad 500 członków).
- Związek tworzy 8 gmin: Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie, Gmina Wyznaniowa Żydowska we Wrocławiu, Gmina Wyznaniowa Żydowska w Krakowie, Gmina Wyznaniowa Żydowska w Łodzi, Gmina Wyznaniowa Żydowska w Szczecinie, Gmina

⁴ https://pl.wikipedia.org/wiki/Centralny_Komitet_%C5%BByd%C3%B3w_Polskich

Wyznaniowa Żydowska w Katowicach, Gmina Wyznaniowa Żydowska w Bielsku-Białej, Gmina Wyznaniowa Żydowska w Legnicy.⁵

Federacja Stowarzyszeń Żydowskich w Polsce została założona w 1999 roku jako kontynuacja Komisji Koordynacyjnej Organizacji Żydowskich w Polsce. W jej skład wchodzi przedstawiciele różnych organizacji żydowskich w Polsce, z wyjątkiem Polskiej Unii Studentów Żydowskich. Założyciele Federacji (z Towarzystwa Społeczno Kulturalnego Żydów, Stowarzyszenia Kombatantów, Dzieci Holokaustu, Stowarzyszenia Żydowski Instytut Historyczny) jako cel organizacji deklarują koordynację działań organizacji żydowskich, reprezentowanie ich na zewnątrz, a także przeciwstawianie się przejawom antysemityzmu, rasizmu i ksenofobii.⁶

Kto choć trochę interesuje się losem zabytków architektury zapewne sam niejednokrotnie spotkał się z sytuacją, iż pozbawione gospodarza czy mecenasa zabytki ulegają wpływom czasu i wandalii. Są osoby i instytucje podejmujące działania dla ratowania dziedzictwa kulturowego Żydów.

Na szczególną uwagę zasługuje akcja „Tęsknię za tobą, Żydzie” . To akcja zaproponowana przez performerę Rafała Betlejewskiego i składa się kilka projektów. Jeden z nich polega na fotografowaniu się Polaków w przestrzeni publicznej, w miejscach związanych niegdyś z polskimi Żydami, wraz z pustym krzesłem i położoną na nim kipa. Inną odsłoną akcji jest wypisywanie na murach jej hasła „Tęsknię za tobą, Żydzie”. Artysta sam tworzył tego typu napisy, a także zachęcał do tego innych, za swój cel uznając usamodzielnienie się sloganu, którego obecność w świadomości społecznej zainicjował – kolejne legalnie i nielegalnie wypisane hasła zaczęły pojawiać się w całej Polsce, ich zdjęcia twórcy mogą umieszczać na stronie internetowej akcji. Również na stronie internetowej artysta stworzył przestrzeń do prezentacji wspomnień o Żydach w Polsce i wyrażania swoich emocji z tymi wspomnieniami związanych. Cel swoich działań określił następująco:

- „Chcę odzyskać słowo Żyd, wyrwać je antysemitom, którzy w tym kraju są jedynymi, korzystającymi z niego w sposób nieskrępowany. Dążę do zbudowania platformy, służącej do wyrażania pozytywnych emocji w kierunku ludzi określanych mianem Żydów.”⁷

⁵ <http://jewish.org.pl/>

⁶ http://www.izrael.badacz.org/zydzi_w_polsce/org.html

⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Rafa%C5%82_Betlejewski